

УДК 330.101.4. : 330.117

Н. Л. Савицька,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії
Харківського державного університету харчування та торгівлі, м. Харків

АРХІТЕКТОНІКА СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

У статті окреслено зміст інституціональної архітектоники суб'єкта господарського розвитку, здійснено класифікацію суб'єктів з виокремленням персоналізованого суб'єкта, цілісного множинного та множинного цілісного. Наведено причини інституціональних пасток та провалів у креатосфері, в якій формуються підвалини людського потенціалу господарського розвитку. Акцентовано увагу на формуванні в Україні внаслідок, виявлених інституційних пасток та провалів, зтягнотого кола відсталості економіки та багатовимірної бідності. Запропоновано модифіковану модель інституціонального аналізу інноваційної поведінки суб'єктів господарського розвитку.

The article describes the content of institutional architectonics subject of economic development, the classification of subjects forming the subject of personalized, holistic multiple and multiple integral. An institutional reasons traps and failures kreatosferi, which formed the foundations of human potential economic development. Attention is focused on the formation in Ukraine caused by identified institutional pitfalls and failures, a staunch circle of backwardness of the economy and multidimensional poverty. A modified model of institutional analysis of innovative behavior of economic development.

Ключові слова: архітектоніка, людина, суб'єкт господарського розвитку, креатосфера, інституціоналізм.

Keywords: ordinance, a person, an economic development, kreatosfera, institutionalism.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Людство вступило у XXI століття в умовах зростаючої гуманізації усіх сфер суспільного життя, тому сучасна система суспільного виробництва має забезпечувати адекватне відтворення та розвиток носіїв життя, засобів до життя та соціальних умов їх існування. Кінцевим результатом процесу суспільного відтворення виступає збереження та розвиток життєдіяльності суспільства, рушійною силою та одночасно метою якої, є людина в її суспільних відносинах. Соціальна сфера, що формує людський потенціал, за сучасних умов відіграє провідну роль у забезпеченні господарського розвитку. Відповідно до її запитів перетворюються і розвиваються інші сфери суспільного життя, в тому числі й економіка, відбувається їх соціалізація та гуманізація. Тому пошук суб'єкта господарського розвитку, адекватного новій соціально-економічній дійсності, становить одну з основних проблем економічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Людина як суб'єкт господарської діяльності висвітлюється у працях відомих сучасних вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема В. Автономова, Є Балацького, А. Бузгаліна, Ю. Васильчука, А. Гальчинського, Б. Ерзнкяна, Г. Задорожного, О. Іншакова, Г. Клейнера, В. Макарова, В. Марцінкевича, Л. Мельника, Л. М'яснікової, О. Неверова, О. Панаріна, Ю. Пахомова, В. Радаєва, Ю. Осіпова, В. Степаненко, І. Соболевої, О. Субетто, О. Сухарєва, В. Тарасевича, С. Тютюнікової, О. Шастітко, М. Шулевського, Б. Юдіна та багатьох інших. Проте, повної реалізації суб'єктний принцип наразі не знайшов у економічній науці, й досі триває пошук виходу із методологічної кризи та системної фінансово-економічної, що пов'язано серед іншого, й із безсуб'єктністю аналізу реальності.

Формування цілей статті (постановка завдання). Враховуючи означене, основним завданням статті є розкриття інституціональної архітектоники суб'єкта господарського розвитку в умовах формування інноваційної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Транзитивність вітчизняної економіки посилює суперечності між новими та традиційними інститутами, невідповідностями в утвердженні постіндустріальних тенденцій та загрозам індустріального розвитку. У результаті Україна опинилася не просто у інституціональній пастці, а відчула інституційні провали, пов'язані з недостатнім врахуванням комплементарності окремих інститутів, невідповідністю інституційних рівнів та інституційного середовища новим інститутам формування людського потенціалу як основи суб'єкта господарського розвитку.

Становлення глобо-системної цілісності сучасного соціально-економічного розвитку супроводжується формування відповідної інституціональної архітектоники суб'єкта господарювання як ієрархічної структурно-функціональної взаємодії суб'єктів різного рівня, в якій вони взаємно доповнюють один одного, залишаючись відносно самостійними в процесі суспільного відтворення.

Архітектоніка суб'єкта дозволяє описати цілісні взаємозв'язки між різнорівневими суб'єктами та їх поведінку під впливом інституціонального середовища. Інституціональна архітектоніка суб'єкта господарювання є ієрархічною структурно-функціональною взаємодією суб'єктів різного рівня, в якій вони взаємно доповнюють один одного, залишаючись відносно самостійними в процесі суспільного відтворення. Людина (персона) як неподільне ціле, виступає вихідною клітинкою будь-якої організаційної структури, або іншими словами – інституціонального суб'єкту.

Вона набуває поведінкові риси у процесі своєї життєдіяльності, безпосередньо у праці та творчості, досвіді та зв'язку із попередніми поколіннями. Еволюція людини відбувається на фоні розвитку господарства, у її динаміці провідне місце має інформаційний критерій, а визначальний вплив – співвідношення між генетичною та соціально-культурною інформацією. Звичайно швидкість накопичення соціально-культурної інформації значно перевищує швидкість закріплення генетичної інформації, тому соціальний код (за визначенням В. Стюпіна [1, с.268]) визначає поведінку людини у господарстві. Соціокод формується у культурі, яка становить економічне, соціальне середовище відтворення людини. У результаті соціальна творчість людини гармонізує відносини між природним і техногенним, економічним і соціальним середовищами. Вона ґрунтується на креативній активності людини у створенні високого рівня життя та адекватних інститутів креативної діяльності.

Відомі російські вчені Р. Євстегнеєв та Л. Євстегнеєва у дослідженнях на принципах економічної синергетики вводять поняття антропологічної структури як головного елемента синергетичної відтворювальної моделі [2], суб'єктом якої виступає соціум. Автори розмежовують поняття суспільства і соціуму. У зміст першого включається держава як єдина система, цілісність якої виявляється політизованою, а соціум за своїм змістом є цивілізацією, тобто множинним цілим індивідів, пов'язаних не соціально-економічною системою, а умовами індивідуального існування та механізмами їх відтворення. Ураховуючи таке трактування, визначальну роль має ментальність індивіда, традиції, національний характер, релігійна самосвідомість тощо [3, с. 85-86].

Суб'єктом менталітету виступає соціум, за його допомогою відбувається самоосмислення, саморефлексія, формується узагальнене сприйняття світу, актуалізується система обмежень дій людини, запускається функція самозахисту, виживання. Економіка досліджує менталітет на поведінковому рівні, у якому виражається готовність людини діяти відповідно до закладених установок на попередніх щаблях формування менталітету, понятійному та ціннісно-цільовому.

Ментальні патерни формуються впродовж перших 16 років життя людини і в подальшому мало змінюються, вважається, що зміна менталітету відбувається впродовж трьох поколінь, тоді як зміна інститутів лише – покоління [4, с. 805-809].

Формування людського потенціалу являє собою складний багатофакторний процес, в якому переплетені сфери матеріального та духовного виробництва. Він може бути диференційований на соціально-демографічний, освітньо-професійний, інтелектуальний, духовний, культурний, інноваційний, креативний, мотиваційний потенціали. У цілому людський потенціал відтворюється завдяки накопиченим знанням, навичкам, здоров'ю, мотивації, надбанням культури, енергії активності людини у суспільному виробництві.

Концентруючи увагу безпосередньо на креатосфері як визначальній сфері формування потенціалу людини, слід зосередитись на інституційному аналізі науки, освіти, культури та охорони здоров'я. Проявом дії неефективних “правил гри” в освіті, науці та медицині є поширення корупції, практика нелегальної оплати і доплат, «фальшованих» факхівців, вкорінення тіньового ринку підготовки кваліфікаційних робіт. Авторі монографії [5] справедливо наголошують, що «в умовах суспільної аномії (неврегульованості, непорядкованості) й орієнтації індивідів на задоволення особистих короткострокових інтересів сукупність чинників формування та підтримання цих інституціональних пасток досягла своєї “критичної маси”» [5, с. 54]. Саме через неефективно діючі інститути зростають невизначеність та ризики у креатосфері, «проїдаються» капітали інтелекту та здоров'я, нівелюється творча ініціатива.

Інституційні провали у креатосфері зумовлюють усталеність затятого кола відсталості економіки та багатомірної бідності населення. Багатомірна бідність, запропонована ПРООН у доповіді про людський розвиток за 2010 року як індикатор деривації. Вона враховує не тільки рівень доходу, а й обмеження, які відчуває людина, стаючи бідною. Згідно деприваційного підходу, бідними вважаються індивіди, чиє споживання не відповідає прийнятому в суспільстві стандарту, у яких немає доступу до певного набору благ та послуг [6].

На рис. 1. зображено механізм підтримки відсталості економіки та багатомірної бідності, що призводить до соціальної ексклюзії. Основними чинниками інституційних провалів формування людського потенціалу національного господарського розвитку, на нашу думку, стали наступні: суперечності між старими і новими економічними та соціальними інститутами; деструкція вартості та низька мотивація праці, втрата цінності праці та професійних знань (поширеність явища фрустрації, недостатній діяльнісний потенціал рядових професіоналів, байдужість людини до суспільних аномалій тощо); неефективна система прав власності; високі транзакційні витрати, пов'язані із дисфункціями інституціональної системи (зокрема, з поширеністю та латентністю неправових соціально-економічних практик та, відповідно, високими ризиками і високою ціною слідування економічним нормам); відсутністю механізму створення середнього класу; наявність інституційних пасток у сфері освіти, науки та охорони здоров'я; ментальні моделі поведінки; провали у механізмах побудови громадянського суспільства.

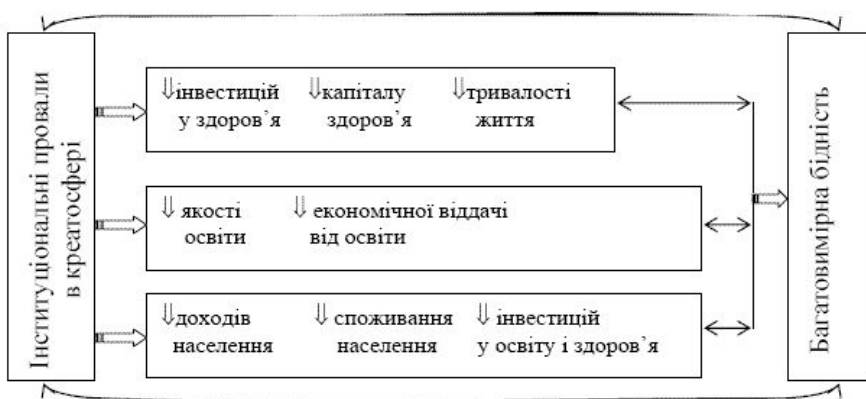

Рис. 1. Затяте коло відсталості економіки та багатомірної бідності населення

Інституціональні провали в освіті та науці зводяться до недосконалого механізму оцінки інтелектуального капіталу; невідповідності між високою ціною вищої освіти та у більшості випадків низьким доходом працівника з вищою освітою; неефективним розподілом дивідендів від інтелектуального капіталу; відсутністю інституту інтелектуальної ренти; неефективним захистом інтелектуальної власності; деструктивним впливом корупції у цій сфері.

Провали в охороні здоров'я пов'язані із слабкістю та неефективністю контролю на фармацевтичному ринку; «хворобочентричності» вітчизняної медицини, її спрямованості не на збереження і відновлення здоров'я, а переважно на лікування хвороб, часто запущених» [5, с. 61], а також із заниженими індивідуальними оцінками значення вітального капіталу для людини. Результативність функціонування інституціональної системи визначається характером соціально-економічних практик різних груп населення, їх спрямованістю, ефективністю та соціальною прийнятністю, що найяскравіше проявляється на ринку праці. Саме у соціально-трудовій сфері виявляється невідповідність між формально закріпленими правилами та неформально здійснюваними практиками, що становить основну причину виникнення інституційних пасток.

Наведений рис. 1., красномовно свідчить про негативні тенденції в українській економіці, для якої інституційні провали в креатосфері стали круговою причинністю деструктивного господарського розвитку, подолання яких становить основне завдання української влади.

Розглядаючи вплив на суб'єкта господарського розвитку динаміки інституціональних змін, необхідно відзначити, що в сучасній економіці значно посилюється «суб'єкт – суб'єктні» взаємозв'язки, оскільки наука, яка є основою відповідного способу виробництва, будується на колективних взаємодіях. Трансфер технологій, технопарки, що становлять остов виробництва та поширення науково-технічних знань, засновані на кооперативних засадах здійснення діяльності.

Інститути у даному контексті слід розглядати як продукти людської свідомості, що створює форми регулювання відносин (традиції, права, норми, санкції) та поведінки людини як суб'єкта господарства. Вони виступають соціальною структурою, що виражає наявність суспільного зв'язку між людьми, а інституціональна архітектура охоплює «всю соціальну реальність» [4, с. 28]. Вплив інститутів завжди спрямований на людину, а зміни у її поведінці призводять до змін в організаціях (тобто групах, фірмах, державі тощо). Поряд з цим, організаційна структура, що впорядковує суб'єкт-суб'єктні відносини, продукує норми поведінки, спрямовує її, підпорядковує діяльність людини певній стратегії, колективним цілям. Процес досягнення цілей організації перетворює ці інституційні суб'єкти у агентів інституційних змін.

Економічні актори стають інституціональними суб'єктами лише в процесі активної економічної діяльності та підпорядкованості інституціональній структурі. Якщо витрати ефективної поведінки або поведінки слідування нормам і правилам значно вищі, ніж витрати опортуністичної поведінки, то така інституційна структура сприятиме непродуктивній діяльності та «зсуву мотивації» (за означенням В. Дементьєва [7, с. 170-171]).

Знання, досвід, інтелектуальний капітал при високій швидкості інституційних змін, як і їх непередуманості, логічній необґрунтованості (коли відсутня доцільність і адекватність), втрачають значення фактора виробництва та конкурентної переваги, вони знецінюються. Підсумком є конкурентний вигравш найслабшого суб'єкта, який здавалося б, свідомо повинен був програти при такій забезпеченості даним фактором. Даний ефект узгоджений з ефектом гіперселекції, відомим в еволюційній економіці, але забезпечений якимсь параметрами самих інституційних змін. Висока швидкість змін в економіці – реорганізації, модернізації, введення нових правил, норм, законів безпосередньо є антиінноваційним чинником її розвитку, оскільки створює умову непередбачуваного вигравшу для суб'єкта [8].

Господарський розвиток як форма життєдіяльності людини ґрунтується, серед іншого на соціальній творчості, в результаті якої здійснюється формування суб'єкта розвитку в напрямку від суспільства через економіку до людини. У цьому ланцюжку людина виступає результатом колективної соціальної творчості господарської діяльності, яка становить предмет пізнання усього спектру суспільних наук. За умов становлення економіки знань проблематика господарської антропології стає домінуючою в управлінні господарським розвитком на всіх рівнях економічної системи: від мікро- до глобальної економіки.

За умов зародження економіки знань формування принципів всезагальності суб'єкту розвитку набуває особливого значення. Виконуючи інтеграційну функцію суспільного відтворення, всезагальний суб'єкт, набуває особливого значення під час аналізу невідомих чинників господарського розвитку. До них належать не лише когнітивні ресурси (інтелект, пам'ять, знання, увага, швидкість розумової реакції), ресурси здоров'я, а й психологічні сили людини (ментальність, комунікативність, екзистенціальна свобода). Поряд з цим, господарський розвиток залежить від особливих інституційних та організаційних умов, що створюють стимули для інноваційної діяльності.

Основним принципом сучасного господарського розвитку виступає оновлений персоналізм, реалізація якого здійснюється через структурізацію суб'єкта

розвитку, що передбачає його диференціацію на персоналізованого суб'єкта; сукупність індивідів, які утворюють множинне ціле – державу або соціум (об'єднання індивідів за інтересами, що виключають владні відносини між ними), а також інституційний суб'єкт – цілісне множинне, що являє собою фірму (організацію) або домогосподарство.

Людина господарююча виконує різні ролі у суспільному відтворенні, у зв'язку з цим доцільно здійснити класифікацію включення людини у різні сфери відтворювальних відносин. Так, за виконуваними функціями у суспільному відтворенні можна виділити: домогосподарство (відтворення людського капіталу), фірму (відтворення матеріальних умов життя), державу (відтворення соціальних, екологічних умов життя); за сферами діяльності: суб'єкт економічної, суб'єкт соціальної та суб'єкт духовної діяльності; за розміром: індивідуальний і колективний суб'єкт; за масштабом діяльності: локальний, національний, глобальний суб'єкт; за характером діяльності: суб'єкт праці, суб'єкт духовної творчості, суб'єкт соціальної творчості; за ступенем агрегації: індивідуальний суб'єкт, інституціональний суб'єкт та суб'єкт організації (виділяється в межах організації, для домогосподарства – його члени, для фірми – принципал, агент); за моделями господарської поведінки (економічний суб'єкт, соціальний суб'єкт, інституціональний суб'єкт, ноосферний суб'єкт) тощо.

Господарський розвиток з позиції суб'єктного впливу на нього діяльності інноваторів (I), рутинерів (P), тобто суб'єктів, орієнтованих на консервативну орієнтацію, та суб'єктів з нейтральним ставленням (H) до інновацій можна простежити змодельовавши поведінку суб'єктів розвитку щодо вироблених в економіці та суспільстві інновацій. Персоналізований суб'єкт – це особистість, яка орієнтується на максимізацію ресурсів самозбереження та самореалізації.

Домогосподарства як суб'єкти розвитку це група людей, об'єднаних єдиною метою відтворення людини, її особистісного потенціалу, що реалізується завдяки сімейно-родинним, духовним зв'язкам, спільному веденню господарства та розподілу бюджету. У ставленні до інновацій поведінка домогосподарств розрізнятиметься в залежності від типу самої інновації. Домогосподарства та персоналізовані суб'єкти тісно взаємопов'язані, результати економічних стратегій особистостей становлять матеріальну основу відтворення домогосподарства, а відтворення людського капіталу особистості – результат життєдіяльності домогосподарства.

Групи – це об'єднання зусиль і ресурсів людей навколо загальної мети (ідеї, інтересу), коли владні відносини між ними виключаються [9, с. 391]. До груп відносяться об'єднання за дружніми стосунками, політичними, соціальними рухами, комунікаційними зв'язками.

Фірма як суб'єкт розвитку виступає найсуперечливішим суб'єктом господарського розвитку, оскільки включає в себе різні типи організацій у залежності від цільової функції їхньої діяльності, організаційної структури, траєкторії розвитку та специфіки включення у глобальну економіку. Для цілей нашого аналізу об'єднаємо їх навколо поняття економічний агент, який реалізує ефективну поведінку, націлену на максимізацію інтелектуального капіталу, в умовах економічних та інституційних обмежень. У досягненні 1) короткострокових цілей одержання прибутку від інновацій він виступає рентиорієнтованим або пасивним інноватором (ПІ); 2) довгострокових цілей розвитку справи і як наслідок конкурентоспроможності національної економіки – «шумпетерівським» або активним інноватором (АІ).

Держава в умовах становлення економіки знань виступає провідним суб'єктом розвитку, який стимулює та забезпечує усталений розвиток через пропозицію суспільних та квазісуспільних благ, які підтримують процес генерування виробничих та соціальних інновацій [10, с. 58].

Інновації в залежності від доступу до них суб'єктів можуть мати риси суспільних (доступ вільний, наприклад, зміна інституційних рамок господарської діяльності), клубних (доступ, до яких обмежений множиною споживачів, які мають можливість споживати благо без обмежень та утворюють єдиний господарський суб'єкт), мережних (призначених для забезпечення міжособистісних взаємодій та розповсюджуваних серед членів мережі) та приватних (доступ обмежений правами власності) благ. У таблиці 1 наведено матрицю зв'язку типу інноваційних благ та поведінки суб'єкта розвитку.

Суб'єкт Інновації	Персоналізований суб'єкт	Цілісне множинне		Множинне ціле	
		Домогосподарство	Економічний агент	Група	Держава
Суспільне благо	H	P	H	P	I
Клубне благо	H	P	ПІ	I	P
Мережне благо	I	I	АІ	I	I
Приватне благо	I	H	I	I	P

Таблиця 1. Матриця інноваційної поведінки суб'єктів розвитку

Наведена у таблиці 1 матриця спирається на інституціональний підхід щодо аналізу передумов господарського розвитку. Сила стимулів до інновацій найсильніше проявляється у всіх суб'єктів розвитку щодо мережних благ, які дозволяють скористатися перевагами прямих та обернених мережних ефектів. Щодо інновацій, які виступають у ролі приватних благ, то найбільше стимулів мають фірми, групи та окремі особистості, які закріпили права інтелектуальної власності. Клубні блага, що ґрунтуються на дискримінаційній політиці становлять предмет інтересу фірм та груп, а інноватором суспільних благ виступає держава.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підбиваючи підсумок, слід відзначити, що інституціональна архітектура суб'єкта господарювання є ієрархічною структурно-функціональною взаємодією персоналізованих, цілісних та множинних суб'єктів, в якій вони взаємно доповнюють один одного, залишаючись відносно самостійними в процесі суспільного відтворення.

Наявність інституціональних пасток та провалів у креатосфері – сфері формування людського потенціалу господарського розвитку призводить до виникнення в національній економіці затуляного кола відсталості та багатомірної бідності.

Господарський розвиток залежить від інноваційної поведінки суб'єктів розвитку, їхньої зацікавленості, сприйнятності інновацій та, відповідно, інноваційної активності. Створення передумов позитивної економічної динаміки передбачає врахування інституційного потенціалу поширення інновацій суб'єктами розвитку: особистостями, домогосподарствами, фірмами, групами та державою.

Література:

1. Степин В. С. Теоретическое знание: структура, историческая эволюция: монография / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
2. Евстегнеева Л., Евстегнеев Р. Экономический рост: либеральная альтернатива: монография / Л. Евстегнеева, Р. Евстегнеев. – М. : РАН ИМЭПИ, 2005. – 466 с.
3. Евстегнеева Л., Евстегнеев Р. Ментальность как экономическая категория. / Л. Евстегнеева, Р. Евстегнеев // ОНС. – 2011. - № 4. – С. 84-95.
4. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований : монография [под ред. д.э.н. А. А. Гриценко]. – Харьков: Изд-во Форт, 2008. – 928 с.
5. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків: монографія / За ред. Е.М.Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
6. Доклад о человеческом развитии 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – Москва : изд-во «Весь мир», 2010. – 244 с.
7. Дементьев В. В. Власть: экономический анализ. Основы экономической теории власти: монография / В.В. Дементьев. – Донецк : Каштан, 2003. – 200 с.
8. Сухарев О.С. Эволюционная макроэкономика: институциональные изменения, благосостояние, поведение агентов и рост / О. С. Сухарев [электронный ресурс]. – режим доступа: www.inecon.org/docs/suharev.
9. Олейник А. Институциональная экономика. / А. Олейник. – М. ИНФРА-М, 2000. – 416 с.
10. Курбатова М. В. Субъекты развития в условиях территориальной фрагментированной институциональной среды российской экономики / М. В. Курбатова, К. С. Саблин // TERRA ECONOMICUS. – 2010. – Т.8. - № 2. – С. 57-70.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2012 р.

ТОВ "ДКС Центр"